

פטר חמור תפדה

מה הקשר בין מצוות פטר חמור לעקידת יצחק, ליעקב אבינו, למשה רבינו ולהבדיל בלעם ולהמן? מדוע נבחרו דווקא החמורים משאר בעלי החיים? כיצד לומדים ממצווה זו לאהוב תלמידי חכמים? כל הפרטים

הרב שמעון פריידין

צילומים: פלאש 90 ושוקי לור

בכור בהמה על כן אני זבח לה' כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה."

בפעם השלישית בפרשת כי תשא (שם ל"ד, י"ט-כ): "כל פטר רחם לי וכל מקנך תזכר פטר שור ושה. ופטר חמור תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו כל בכור בניך תפדה ולא יראו פני ריקם."

הפעם הרביעית היא בפרשת במדבר (במדבר ג, י"ג): "כי לי כל בכור ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי לי כל בכור בישראל מאדם עד בהמה לי יהיו אני ה'."

פעם חמישית בפרשת נשא (שם ח, י"ז): "כי לי כל בכור בבני ישראל באדם ובבהמה ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי אותם לי."

ובפעם השישית בפרשת קרח (שם י"ח, ט"ו): "כל פטר רחם לכל בשר אשר יקריבו לה' באדם ובבהמה יהיה לך אך פדה תפדה את בכור האדם ואת בכור הבהמה הטמאה תפדה."

משפטי המצווה והלכותיה מופיעים בספר החינוך, מצווה כ"ב-כ"ג, וכן במצווה י"ח ובטור ושולחן ערוך חלק 'יורה דעה' סימן שכ"א, ברמב"ם בספר זרעים הלכות ביכורים פרק י"ב.

מצוות פדיון פטר חמור, או עריפתו, כאשר לא נפדה - נדירה היא בימינו. אך דומה שכפי נדירותה - כך רבים הביאורים והפירושים והטעמים שנאמרו במצוותה. כאשר מקבצים את כולם לאכסניה אחת - הרי נגלה לפנינו מחזה רבגוני, המראה את כל הזוויות האפשריות של טעמי המצווה.

מקראי קודש שבהם נצטוונו על מצות פדיון פטר חמור, מופיעים בתורה שלוש פעמים בספר שמות, בפרשיות בא וכי תשא, ועוד שלוש פעמים בספר במדבר, בפרשיות במדבר, נשא וקרח.

בחומש שמות מופיעה המצווה לראשונה בפרשת בא (שמות י"ג ב'): "קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא". עוד באותה פרשה נכפלה המצווה בשנית (שם, י"ב ט"ו): "והעברת כל פטר רחם לה' וכל פטר שגור בהמה אשר יהיה לך הזכרים לה'. וכל פטר חמור תפדה בשה ואם לא תפדה וערפתו וכל בכור אדם בבניך תפדה. והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים. ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרוג ה' כל בכור בארץ מצרים מבכור אדם ועד

הכה כל בכור - שיהיו עטרה בראשם של ישראל, שלא ישכחו הנס לעולם.

בעל 'ספר החינוך' (מצווה י"ח) הביא מעין טעמו של המדרש ואולם מוסיף עוד חלק לטעם, וזה לשונו: "מצוות קידוש בכורות, לקדש הבכורות, כלומר, שיהיו כל הוולדות הנולדים בראשונה... בין באדם בין בבהמה, הזכרים קודש לשם, שנאמר: 'קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם ובבהמה לי הוא'. ודווקא בהמה, דהיינו שור וכשב ועז, אבל לא חיה, ומכל בהמה טמאה - חמור לבד במצווה זו.

"משורשי מצווה זו, שרצה השם לזכותנו לעשות מצווה בראשית פרינו, למען דעת כי הכל שלו ואין לו לאדם דבר בעולם רק מה שיחלק לו השם יתברך בחסדו. ובין זה בראותו כי אחר שייגע האדם כמה יגיעות וטרח כמה טרחים בעולמו והגיע לזמן שעשה פרי, וחביב עליו ראשית פרי כבבת עינו, מיד נותנו להקדוש ברוך הוא, ומתורקן רשותו ממנו ומכניסו לרשות בוראו. ועוד, לזכור הנס הגדול שעשה לנו השם יתברך בבכורי מצרים, שהרגם והצילנו מידם".

במצווה כ"ב, כותב בעל ה'חינוך': "משורשי מצווה זו,

בנוסף, יש במצוות פדיון פטר חמור משמעויות רבות בדרך הפרד"ס: פשט, רמז דרוש וסוד. ביריעה שלפנינו נביא בדרך כלל מענייניה בדרך הפשט.

טעמי המצווה וענייניה

טעמים מספר נתנו חז"ל למצווה זו:

במדרש רבה (שמות י"ט, ח') מופיע הטעם, שלא ישכחו את נס יציאת מצרים לעולם. וזה לשון המדרש: "קדש לי כל בכור - רבי נחמיה אומר, אמר הקב"ה לישראל כשתבואו לארץ תעבירו כל פטר רחם לי. יכול לא להעבירו מיד, תלמוד לומר: 'והעברת כל פטר רחם לה' - מיד הזהיר הקב"ה על שחם עליהם במצרים. 'והיה כי ישאלך בנך מחר' - הודיעהו נסים שנעשו לכם במצרים כשהקשה פרעה לשלחך שנאמר: 'ויהי כי הקשה פרעה' - עשה אותו סימן בידך ובראשך שנאמר (שם): 'והיה לך לאות על ירך'. משל למלך שעשה לבתו שמחה גדולה, שהייתה נתונה אצל שונאים. אמר לה אביה עשי אותה שמחה שעשיתי לך עטרה לראשך, שלא תשכחי אותה. כך האלוקים עשה נסים לישראל, ובשבילן הרג בכורי מצרים, לכך הזהירם על קדושת בכורים שהוא בידיו הרג אותם, שנאמר: 'וה'

כדי שיזכרו היהודים לעולם הנס שעשה להם הק-ל ביציאת מצרים, שהרג כל בכוריהם, שנמשלו לחמורים, כמו שנאמר: 'ובשר חמורים בשרם'."

חמורים ולא דבר אחר

אחת השאלות העולות מאליהן במצווה זו, היא מדוע נבחר החמור מכל הבהמות הטמאות למצווה נדירה ונעלית זו?

תשובה לכך אנו מוצאים בדברי רבי חנינא במסכת בכורות (ה:): "שאלתי את רבי אליעזר בבית מותבא רבא (בבית המדרש הגדול), מה נשתנו פטרי חמורים מפטרי סוסים וגמלים? אמר לי, גזרת הכתוב היא, ועוד, שסייעו ישראל בשעת יציאתם ממצרים, שאין לך כל אחד ואחד מישראל שלא היו עמו תשעים חמורים לזבים (-מעולים) טעונים מכספה וזהבה של מצרים".

הרי לנו שתי סיבות לבחירת החמור משאר בעלי חיים: א. גזרת הכתוב - שזה בדרך כלל טעם שאינו ידוע - כמשמעה של גזרת הכתוב. ב. שכר הכרת הטוב על שסייעו החמורים לבני ישראל לשאת ממצרים את שללם שנטלו מהמצרים. לאחר שלמדנו מדברי הגמרא שיש כאן גזרת הכתוב, עלינו להביא את דברי רש"י (שמות י"ג יג): "פטרי חמור - ולא פטרי שאר בהמה טמאה - גזרת הכתוב הוא, לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים. ועוד, שסייעו את ישראל ביציאתן ממצרים (שאינן לך אחד מישראל שלא נטל הרבה חמורים) טעונים מכספם ומזהבם של מצרים".

הרי שרש"י למד שגזרת הכתוב כאן היא שונה מבכל מקום ויש בה טעם: לפי שנמשלו בכורי מצרים וכו'. וכן למד המהרש"א בדברי רש"י, שכוונת הגמרא בגזרת הכתוב אינה גזרת הכתוב בלי טעם, אלא כוונת המילים 'גזרת הכתוב היא', שגם בהמה טמאה - תהיה בה קדושה מטעם זה. ואמר ועוד שסייעו כו' טעונים מכספם וזהבם וכו', רצונו לומר, לקיים מאמר השי"ת 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול'.

במשכיל לדוד לרבי דוד פארדו, מגדולי מפרשי רש"י, ביאר את דברי רש"י בדרך נפלאה: "ומשמע ליה לרבנו, דאף על גב דאמר סתם גזרת הכתוב, רצו לרמוז בזה דאיכא איזה טעם, אלא דמשום דאיכא למיפרך, לכך אמרין גזרת הכתוב

הוא. וביאר רבנו, דהטעם היא זה לפי שנמשלו לחמורים. והפרכא היא, דהא נמשלו נמי לסוסים כדמסיים ההוא קרא 'וזרמת סוסים זרמתם'. ועוד, דלא המצרים בלבד נמשלו לחמור, כדאמרין 'עם החמור' - 'עם הדומה לחמור', ולכך אמרו גם כן טעם שני. ולטעם זה לחוד לא סגי, דאם כן לא היה אומר הכתוב 'ואם לא תפדה וערפתו', הואיל והוא בתורת שכר וכי זהו שכרו לעורפו בקופיץ? אלא ודאי גזרת הכתוב".

חמורים ולא בהמות אחרות

במענה לשאלה מדוע נבחרו חמורים מכל בעל חי אחר, ומדוע אכן השתמשו בני ישראל בחמורים ולא בגמלים למשל, מופיעות תשובות נוספות בדברי המפרשים.

רבי אליעזר אשכנזי ב'מעשי השם' (חלק מעשה מצרים פרק י"ח) מבאר עניין החמורים ולא בעלי חיים אחרים: "על פשט הכתוב יתכן לומר שלא היה להם לישראל בהמה טמאה זולתי חמורים. והקד על זה מה שנאמר (במדבר ט"ו, ט"ז): 'לא חמור אחד מהם נשאתי', ולא אמר לא סוס ולא גמל. ואל תתמה, שגם לפירוש רש"י שכתב שסייעו ביציאתן, צריך לומר שלא היה להם לא סוס ולא גמל, שאם היה להם, למה לא סייעו גם הם, שהרי משא גמל גדול משל חמור, ואם סייעו, למה לא יפדו גם כן בכוריהם, אלא ודאי שלא היה להם בהמה טמאה זולתי חמורים, וניצולו מן המוות משאר בכור בהמה שבמצרים, ולכך נצטוו על פדיונם. ועד שני על זה, מה שנאמר פרשת קרח (במדבר י"ח, ט"ז) סתם שהבהמה הטמאה יפדה בשה, שנראה שלא היה שם רק חמור, ובשביל זה לא חששה התורה לבאר שאין פדיון רק לחמור, וכתב בהמה טמאה סתם, כאילו יאמר שהבהמה הטמאה שהיה להם יפדה".

כן אנו מוצאים בדברי הרמב"ם ב'מורה נבוכים' (ח"ג נפ"ט): "ואמנם היות זה מיוחד ב'בקר ובצאן וחמור' הוא מבואר מאוד, שאלו הם הבהמות הביתיות שמגדלים אותם בני אדם והם נמצאים ברוב המקומות, וכל שכן בארץ ישראל, וכל שכן אצל 'ישראל', שאנחנו כולם רועים, אבותינו ואבות אבותינו, 'רועי צאן היו עבדיך וגו'". אמנם, הסוסים והגמלים אינם נמצאים אצל הרועים על הרוב ולא בכל מקום, הסתכל בשלל מדין, לא תמצא בו מבעלי החיים רק 'בקר וצאן וחמור' - כי מין החמור לבד הוא הכרחי לבני אדם כולם, וכל שכן למי שיש לו עסק בשדות וביערות 'ויהי לי שור וחמור'; אך הגמלים והסוסים אינם נמצאים על הרוב, אלא ליחידים ובקצת מקומות".

גם רבי יצחק אברבנאל (שמות י"ג, א-ט"ז) כותב באופן דומה: "וידמה, שלא היו אז לישראל מבהמות הטמאות אלא החמורים, כי לא היו מגדלים סוסים, לפי שבמצרים לא ירכבו על הסוסים אלא השרים הגדולים, ומפני זה לא זכר כאן מבהמות הטמאות אלא החמורים".

טעם נוסף מובא ב'פרדס יוסף' בשם ספר 'כנסת ישראל', כי בשר חמור משקלו כבשר אדם, וזה רק בבשר חמור ולא בבשר שאר בהמות, כדכתיב: 'ובשר חמורים בשרם' וכמובא ברש"י במסכת ערכין (ט"ז ד"ה ושוקל בשר חמור) שמשקל בשר חמור כמשקל בשר אדם.

החמורים לא נהקו

ב'ילקוט מדרשי תימן' כתב: "ולמה פוּדִין פטרי חמור ואין פוּדִים משאר בהמות, מפני שלא נהקו בעת יציאתם

פטרי חמור תפדה

מין החמור
לבד הוא
הכרחי לבני
אדם כולם,
וכל שכן
למי שיש
לו עסק
בשדות
וביערות

ממצרים. לפי שדרכן בעת ששומעין צעקה נוהקים, ולפיכך זכה בפדיה. וכעין זה אמרו במכילתא (פרשת משפטים): "עניי שנותנים בשר הטרפה לכלבים כנאמר: 'ובשר בשדה טרפה לכלב תשליכון אותו' - שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, ומכיוון שביציאת מצרים לא יחרץ כלב לשונו לנבוח, לכן נתנו להם שכר בשר הטרפה".

רבנו יוסף בכור שור כותב טעם שלא הוזכר על ידי המפרשים האחרים, שהחמורים זכו היות שסייעו למשה רבינו לבוא למצרים להושיע את בני ישראל, כדכתיב (שמות ד, כ'): "ויקח משה את אשתו ובניו וירכיבם על החמור".

רבי אליהו הכהן מאיזמיר, בעל ה'שבט מוסר', בספרו 'קרבן אליהו' (מצוה יב) מביא כמה וכמה טעמים למצוה זו: א. זכר לעקידת יצחק. שהרי בארבעה מקומות בתורה הוחלף האות צדי"ק בשמו של יצחק באות ש"ן ונאמר ישח"ק - (ימיה ל"ג כ"ו) אברהם ישחק ויעקב; (עמוס ד, ט"ז) ולא תטיף על בית ישחק; (תהלים ק"ה, ט: דברי הימים א-ט"ו, ט"ז) ושבועתו לישחק. אם נפחית משי"ן (300) מנין רד"ו (210) שנים שהיו ישראל במצרים, נותרו לנו תשעים כמנין צדי"ק. וכמו שהביא ה'בעל הטורים' בפרשת וארא, שתיבת 'וארא' בגימטריה 'יצחק' שבזכותו של יצחק יצאו ישראל ממצרים. והנה אליעזר וישמעאל הלכו עם אברהם וליוו אותו במעשה העקידה. והם חפצו שימות יצחק שם, והקב"ה הצילו והזמין שם שה במקומו, ולכן נאמר 'ופטר חמור' הרומז לישמעאל ואליעזר שהם עם הדומה לחמור, 'תפדה בשה', ובכך נזכר הפלא הגדול שהגיע ליצחק אבינו ע"ה שהצילו הקב"ה ממחשבת עם הדומים לחמור. ולזכירת עניין זה נצטוונו במצוה זו.

ב. זכר לנס פי האתון. עוד מביא ה'קרבן אליהו' שקיבל בשם האר"ל, ש"אתונו של בלעם מתה בעריפה שנקרעה מהעורף ומתה מעצמה, ולא ידעתי טעם בדבר, ונראה שכיוון שנעשה בזה נס גדול שדברה האתון, ציווה הבורא דווקא בכבוד החמור לפדותו, לזכור הנס שנעשה. ולכן ואם לא תרצה לפדותו אז 'וערפתו', שגם בזה יתקיים זכר לנס שתערוף החמור כשם שמתה אתונו של בלעם".

ג. לזכירת עניין שלא לקח משה רבינו מבני ישראל אפילו חמור אחד, כמו שנאמר (במדבר ט"ו, ט"ז): 'לא חמור אחד מהם נשאתי'. ולכן, 'אם לא תפדה וערפתו', שגם אז יהיה זכרון לעניין זה, שלא בא שום איש לפניו לשאול ממנו דבר מה.

ד. להחליש שנאת עם הארץ לתלמידי חכמים. על פי דברי חז"ל (פסחים מט:), שאמר רבי עקיבא, כשהייתי עם הארץ הייתי אומר מי יתן לי תלמיד חכם ואנשכנו כחמור - לכן פודים בשה.

עוד מביא שם בעל ה'קרבן אליהו' כמה וכמה טעמים על פי סוד.

פדיון מול עריפה

רבי עובדיה ספורנו מבאר את פסוקי פרשת בא, ומדבריו מתבאר עניין קדושת החמור הזקוק לפדיון, וזה לשונו בשינוי מה: "והיה כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת? - פדיון פטר חמור, שהוא בהמה טמאה ולא תחול עליה קדושת הגוף, ועריפת פטר חמור אם לא תפדה. ועל זה התשובה: 'בחזוק יד הוציאנו ה' ממצרים' - בחזוק ידם של מצרים הוציאנו ה', כאמרו: 'ותחזק מצרים על העם' באופן שלא יכולנו לשאת נכסינו בעגלות כמנהג מצרים,

והוצרכנו לשאת בחמורים, ונעשה בהם נס שהספיקו לזה בכמו רגע, וחלה עליהם איזו קדושה ראויה לפדיון. ויהי כי הקשה פרעה - ובהיות שפרעה הקשה לשלחנו, והוא נמשל לחמור, כאמרו: 'אשר בשר חמורים בשרם', והיה יכול לפדות עצמו ועמו בשלחו את ישראל, שהם נמשלים לשה, כאמרו: 'שה פזורה ישראל' וכן כאמרו: 'זאתנה צאני ויהרוג ה''. והקל-הרג את הנמשל לחמור, כאשר לא נפדה בשה".

רבי מנחם רקנאטי בפירושו (לפרשת וארא) כותב: טעם המצוה, שהוא מעניין תשלום כופר, וזה לשונו: "ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו ויהרוג ה' כל בכור וגו' על כן אני זובח לה' כל פטר רחם הזכרים וכל בכור בני אפדה'. בעבור שהיו בכורי מצרים חלק מידת הדין ובכורי ישראל ניצלו,

על כן צריך לפדותם לתת כופר כעניין 'מצאתי כופר' (איוב ל"ג, כ"ד), כמו שרמזתי בעקידת יצחק. והיתה טעם נתינתו לכהן, שלא תהא מידת הדין קשה, כעניין 'כל חרם בישראל לך יהיה'. וזה טעם כל פטר חמור, כי הוא רוח הטומאה כמה דאית אמר 'אשר בשר חמורים בשרם' (יחזקאל כ"ב, ב').

זכר לחמורים אשר הורידו את יעקב למצרים

הגאון רבי מאיר שמחה מדווינסק, בעל ה'אור שמח' וה'משך חכמה', מחדש חידוש נפלא, לפיו העניין שנבחרו החמורים למצוה זו, הוא לפי שעל ידם ירדו בני ישראל למצרים, ויש בזה סימן שמהכניסה למצרים ועד היציאה - הכל היה מכוון בהשגה מיוחדת מהבורא יתברך ויתעלה שמו.

זה לשונו ב'משך חכמה' (שמות י"ג, י"א): "בגמרא שאל רבי עקיבא את ר' אליעזר מה נשתנו פטרי חמורים וכו'. אמנם נראה על פי מה שדרשו במדרש יתרו פרשה כ"ט (סי' ה') על הפסוק בישעיה (מ"ג, י"ב): 'אנוכי הגדתי והושעת והשמעתי' - אנוכי הגדתי למצרים שברחתם כדי שישמעו וירדפו כו' והושעת אתכם שנאמר 'ויזעק ה''. והכוונה, כי אין שינוי רצון אצל השי"ת, רק הכל בסיבוב הסיבות ועלילות בהשגחה נפלאה. וכאשר תבוא צרה לאדם וינצל ממנה בישועת השי"ת, אין זה שינוי חלילה ברצונו יתברך, רק היה גלוי להשי"ת שהאדם צריך לבוא להצרה ולהינצל ממנה.

"ובפרט יציאת מצרים, אשר הכנסתן למצרים היה בגזרה מוחלטת ועל זה נקצת ברית בין הבתרים עם אברהם אבינו, אשר היה צריך ליתן אותם בכור הברזל לצרף אותן, עד אשר יהיו נכנעים בטבען ומוכשרים לייגע את נפשיותם, וילמדו החכמות הרמות אשר התנוססו אז במצרים, שהיתה הממלכה האדירה בתבל. ועוד טעמים כמוסים וגלויים לחכמת הבורא. לכן כאשר פסח ה' על כל בכור בבני ישראל והרג כל בכור באדם ובבהמה אשר במצרים, שמזה ראו ההשגחה הפרטית ודבקות השי"ת לנבראים השומרים דרכיו וחוקיו - ציווה ליצרון אשר יקדישו כל בכור באדם ובבהמה. ובזה נכלל גם ביאתן למצרים על ידי יוסף הבכור מרחל.

"וייחד את החמור לזכור את הכנסתן למצרים על ידי החמורים, כמו שמבואר בפרשת מקץ: 'וישאו שברם על חמוריהם' - לרמז שהכניסה למצרים עד היציאה היה שלשלת ארוכה סיבות שונות, אשר כולם כאחד התלכדו ללמד מפעלות תמים דעים אשר הכל בהשגחה מיוחדת, ומאז מאבות הנחיל אותם השי"ת לסגולתו וקדושתם וקרבנותם להשי"ת. הוא מן צור חצבנו האבות, וכמו הבכור אשר הוא קדוש מאליה בטבע, וכן לא פסקה ההשגחה מזרע האבות מתחילת כניסתן למצרים שעל ראשון עד יציאתם, ועל זה יורה קדוש בכור אדם ופטר חמור".

לא השתתף בבית מצרים

במסכת סוטה (יג) נאמר: "תנו רבנן, בא וראה כמה חביבות מצוות על משה רבינו, שכל ישראל כולן נתעסקו בביזה והוא נתעסק במצוות, שנאמר: 'חכם לב יקח מצות' וגו'. ומניין היה יודע משה רבינו היכן יוסף קבור? אמרו, סרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור. הלך משה אצלה, אמר לה: 'כלום את יודעת היכן יוסף קבור?' אמרה לו: 'ארון של מתכת עשו לו מצרים וקבעוהו בגילוס הנהר, כדי שיתברכו מימיו'. הלך משה ועמד על שפת נילוס. אמר לו: 'יוסף יוסף הגיע העת שנשבע הקדוש ברוך הוא שאני גואל אתכם והגיעה השבועה שהשבעת את ישראל. אם אתה מראה עצמך מוטב, אם לאו הרי אנו מנוקין משבועתך'. מיד צף ארוננו של יוסף..."

הרי לנו שמשה רבינו לא נטל מבית מצרים. ומביא הפרדס יוסף, כי הפסוק 'לא חמור אחד מהם נשאתי' - שכוונתו על חמורים אלו שהשתתפו ביציאת מצרים בנשיאת הביזה, כי משה רבינו לא נטל ביזה אפילו בחמור אחד.

ואם לא תפדה וערפתו - רמז למדת הדין כסוד עגלה ערופה.

מדברי המפרשים עולה, כי אכן מכיוון שמעשה העריפה הוא אכזרי, לכן צוותה התורה לעשות כן למי שאינו פודה, כדי שמתוך כך לא יתירשל שיקשה עליו לעשות מעשה כה אכזרי של עריפת ראש החמור, ועל ידי כך ישתדל לפדות החמור במצות ה'.

ה'אברבנאל' כותב (שמות י"ג, א'-ט"ז): "וצוותה התורה שהחמור, לפי שאינו ראוי לאכול ממנו, יפדה אותו בשה, כי השה בעל חי יאות לכהן לאכול. ואם לא יפדה אותו, אמר 'וערפתו', רוצה לומר, שיהרגוהו בהכותו אותו מצד ערפו בקופיץ או במה שידמה לו. והנה צווה בזה, כדי שבעל החמור יפדה אותו, בעבור שלא יצטרך לעשות לו זה הפועל הזר. וחכמינו זכרונם לברכה (תנחומא במדבר, כ) אמרו, שהיה זה לרמז למצוות הדומים לחמור סובלי המכות והנגעים, עם קָל ואין לב. וישראל נמשלו לשה פזורה. ולזה צווה שפטר חמור תפדה בשה, ואם לא יפדה וערפתו - רמז למכת בכורות שמתו וניצולו ישראל".

גם ה'מורה נבוכים' (ח'ג פ"ט) כותב: "אמנם 'עריפת פטר חמור' הוא להיות זה מביא לפדותו בהכרח - ולזה נאמר: 'מצות פדיה קודמת למצות עריפה'". וכן כתב הרלב"ג (שמות י"ג התועלת השמיני): "והנה, בזה הפועל מאכזריות עד שכבר ירחיק האדם מעשות זה בפטר חמור שלו. וכוונת התורה, כדי שישתדלו הבעלים ויגיע מזה תועלת לכהן".

כל כך הרבה חמורים

הזכרנו לעיל שהיו תשעים חמורים נושאים את משאו של כל איש מישראל. אכן, ישנן שיטות הסבורות, שבפועל לא היו ממש תשעים חמורים. הבה נ"ג (סי' ע"ג) גורס 'שישים' חמורים ולא תשעים. רש"י בחומש (שמות י"ג, ג) כותב 'הרבה' חמורים, ולא נקב במנין תשעים. אכן, במסכת בכורות שהזכרנו בתחילה ובמדרש בכמה מקומות, מופיע מנין תשעים במדויק. לפי מדרש אבא גוריון (פרשה ג) על הפסוק 'ויקראו סופרי המלך', מזכיר המדרש את איגרותיו של אחשוורוש והמן שכתבו שיטנה על בני ישראל. שם

בין ה'חסרונות' שמונה המן על העם הנבחר הוא כותב כך: "מה עשו לפרעה העני? כשירדו למצרים קבלו בסבר פנים יפות והושיבו במיטב הארץ בארץ גושן וזן אותן בשני רעבון, והאכילן מכל טובה. פלטין היה לו לבנות שם ולא היה יכול לעמוד כנגדן ובאו עליו בעלילה. אמרו לו, לזבוח לאלוקינו אנחנו הולכין ולבסוף ג' ימים אנחנו חוזרין, רצונך להשאילנו כלי כסף וכלי זהב ובגדים ומרגליות ונלך, והשאילום. וטענו כל אחד ואחד מהם תשעים חמורים עד שניצלו אותם, הלכו ונתעכבו ולא חזרו".

רבי יוסף חיים מבגדד, ה'בן איש חי', בחיבורו 'בנינו בן יהודה' (בכורות ה): מבאר: "שאינו כל אחד ואחד מישראל שלא היה לו תשעים חמורים לובים - נראה לומר כשיעניתא דשמיא, טעם למספר תשעים שהוא מספר מ", והיינו ניצוצי קדושה שבררו ממצרים נקראים בשם מ", ובזה פירש עט"ר אדוני מור אבי זלה"ה בשם 'אפיקומן' שהוא אפיקי מ"ן בברורים שנעשים על ידי המצות של זאת הלילה ודברי פי חכם חן. ועוד נראה לי בסיעתא דשמיא, טעם למספר תשעים כמניין 'מים' אשר חשבו המצריים שיכולים לאבדם במים, וכמו שאמרו רז"ל (סוטה יא) על פסוק 'הבה נתחכמה לו', ונרמז זה בשם מצרים שהוא אותיות 'צר מים'.

"ברם הא קשיא, דישראל שיצאו ממצרים כתיב בהן 'כשש מאות אלף רגלי', ואם כל אחד היה לו תשעים חמורים לובים, מהיכן הביאו כל כך חמורים שעולים למספר גדול ועצום מאוד (חמשים וארבע מיליון) שאין הדעת סובל, ואם נפרש הכוונה על כל בעל הבית ובעל הבית דווקא ולא קאי אקרקפתא דגברי, גם כן הוא דבר גוזמא, ואם נפרש לשון גוזמא דדברו חכמים בלשון גוזמא - למה נקט מספר תשעים?

"ונראה לתרץ בסייעתא דשמיא, הכוונה שכל אחד לקח רכוש ששווה ערכו משווי תשעים חמורים לובים טעונים מכספא ודהבא, כלומר: לא לקחו בפועל תשעים חמורים טעונים, אלא שווי של תשעים חמורים טעונים. אי נמי, דקאי על הגדולים והשרים שהם ראשי המשפחות".

כדבריו של ה'בן איש חי' אנו מוצאים אכן במדרש (מדרש תהלים ק"ה), כי בעת שפלט הים את המצרים שבאו להילחם עם בני ישראל בעודם טעונים ולבושים בכסף זהב, והיה העני שבישראל מעלה מבית הים תשעים חמורים כסף זהב, כי מה שבתחילה 'ישאלו בני ישראל ממצרים כלי כסף וכו', לא היה בו כל כך שיעור שיאמר עליהם 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול', כי ודאי שלא השאילום כל אשר להם, וגם כי לא היה בו די אל שכירות עבודתם רד"ו שנים כ"ל. הרי ממשמעות המדרש שמדובר בשווי של תשעים חמורים טעונים.

הזכרנו הרמז במנין תשעים כמניין 'מים', ויש עוד כמה רמזים המובאים בספר 'פרדס יוסף' (פרשת בא): תשעים כמניין צ' - רמז לצדיק, משה רבינו (-טעם זה הובא בשם המגלה עמוקות). או שתשעים רומז לאברהם, שהיה במדרש איתא "שלא יאמר אותו צדיק, 'עבדום וענו אותם' קיים בהם, 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול' - לא קיים בהם". הרי ש'צדיק' הוא אברהם.

עדיין לא נגענו אלא בטיפה מן הים, וכאמור בעיקר על דרך הפשט. ביאורים רבים - על פי שאר חלקי התורה נאמרו בדבר, וישמע חכם ויוסף לקח.